

HAÇLI SEFERLERİNE KATILAN KADINLAR

Gülşen İSTEK*

Öz: 1096-1291 yılları arasında cereyan eden Haçlı Savaşları, Ortaçağ'daki kadınların dünyasını anlamak için önemli hadiselerden biridir. Bu savaşlar sırasında Papalık Kurumu kendi hiyerarşisini yeniden sağlamlaştırırken ve siyasi yöneticiler de onlara bu hususta yardımcı olurken, savaşın en ağır yükünü halk çekmiştir. Nitekim dini duygularla manastır ve kiliseleri tek tek dolaşan papazlar, Müslümanlara karşı yapılacak savaşta halkın hem fiziksel hem de maddi desteklerine ihtiyaç duyduklarını belirtmiş, eli silah tutanların orduya katılmasını, malları olanların da mallarını “kutsal dava” uğruna fedakârca harcamalarını istemişlerdir. Onların bu vaazlarından sadece erkekler değil, kadınlar ve hatta çocuklar dahi etkilenmiştir. Bu duygularla kadınların bir kısmı savaşa katılırken büyük bir kısmı da evini ve çocuklarını geçindirmek mecburiyetinde kalmıştır. Savaşa katılan kadınların bazılarının ismi belliysen, tarihi kaynaklar kayıtlara geçmeyen on binlerce kadının olduğunu ve bunların da Haçlı Seferlerine katıldığını belirtmektedir. Bu çalışmanın amacı; 1099-1250 yılları arası Haçlı Seferleri'ndeki Hristiyan kadınların durumunu ortaya koymak ve bu kadınların bazılarını da ismen zikrederek aktarılanları desteklemektir. Bu bağlamda savaşa katılanlar ve katılmayanlar olarak kategorize edilen Haçlı kadınlarının, din adına yapılan savaşlarda yaşadıkları durumlar gösterilmek istenmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında, öncelikle dönemin kroniklerine başvurulmuş, ardından çalışma Türkçe, Almanca ve İngilizce dillerinde kaleme alınmış çağdaş eserlerle de zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Kadınlar, Kudüs, Kilise.

Women Participating in the Crusades

Abstract: The Crusades that took place between 1096-1291 are important events in understanding the World of Women in the Middle Ages. During these wars, as the Papacy was re-consolidating its own hierarchy with the help of political rulers, it must nonetheless be said that the greatest burden of war was attracted by the population. The Priests went to the monasteries and churches one by one asking for physical and financial support from the people in this war against Muslims. Additionally, those who could fight were asked to join the army and those who were rich were asked to give their goods for the sake of the holy cause. Women and children were also involved and were often persuaded to participate through sermons. Having heard these, some of the women participated in the war, with many having to bear the expenses of

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı/ Türkiye, gulsenistek@siirt.edu.tr.

participation to their home and children. The names of some of the women who had participated in the war are well-known. However, historical sources report that tens of thousands of women who were not registered had also participated in the Crusades. The aim of this study is to reveal the situation of Christian women in the Crusades between 1099 and 1250 and to specify some of these women by name. In this context, Crusader women will be classified as those who participated in the war and those who did not. In the preparation of the study, the chronicles of the period were relied on and through these, the lives of women in the Crusades are explained. In addition, the study is enriched by contemporary works written in Turkish, German and English.

Keywords: Crusaders, Women, Jerusalem, Church.

GİRİŞ

Ortaçağ'da İslamiyet ve Hristiyanlık ile birlikte Doğu ve Batı Roma arasındaki sürtüşmelerden çıktığı iddia edilen Haçlı Seferleri (Hahn, 1859: 4), görünürde Kudüs'ü Müslümanların elinden almak amacıyla başlatılan ve belirli bir dava ön planda tutularak bütün Hristiyan dünyasında birlik ruhu oluşturulmaya çalışılan bir hadise olmuştur. Papalık kurumu söz konusu seferlerde devletleri bir araya getiren ve üyeleri sayesinde de köy köy gezerek halkın savaşa katılım oranını artıran bir merci olmuştur. Doğu manastırlarından bir keşiş olarak gelen Peter von Amiens gibi din adamlarının etkili vaazları, Kudüs'te yaşanan bazı olayların çarpıtılarak ve mutlaka din boyutuna getirilerek aktarılması, erkeklerin yanı sıra kadınları ve hatta çocukları dahi derinden etkilemiştir (İbnü'l Adîm, 2014: 84; Anonim Haçlı Tarihi, 2013: 51-52; Demirkent, 1996: 527; Koepf, 1843: 447-448). Nitekim hem soylu hem de toplumun alt tabakasında yer alan kadınlar, Kudüs'e gitmeyi ve orada Haçlı askerlerine yardım etmeyi bir "onur görevi" olarak görmüşlerdir (Funck, 1823: 191). Ancak kadınların savaşa katılması birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.

Papalık kurumu, I. Haçlı Seferi öncesinde oluşturulmaya çalışılan Haçlı ruhunun kaybolmaması için toplumun her sınıfından kadın, erkek ayırt etmeksizin savaşa katılmasına müsaade etmiştir (Tyrensis, 2016: 335) (Die Chronik des Ekkehard von Aura, 1893: 38) (Hodgson, 2007: 40-41). Kadınlar bir taraftan kendilerine yapılan eleştirilerle uğraşırken diğer taraftan da eşlerinin veya himayesi altında buldukları erkeklerin kendileri üzerindeki sınırlamalarını kaldırmak ve seferlere katılmak için uğraşmışlardır. Tarihçi Maier'e göre kadınlar da izin verme hususunda erkeklerle aynı hakka sahiptir (2004: 71). Nitekim kadınların savaşa dâhil olabileme çabaları sonuç vermiş ve tam sayı belirtilmese de, 1096 yılında gerçekleşen I.Haçlı Seferinde 60.000 katılımcının sadece 10.000'inin asker olduğu ve geride kalanlar arasında da yüzlerce kadın olabileceği bildirilmiştir (Phillips, 2002: 19).

Haçlı Seferleri sırasında kadınların durumunu savaşa katılanlar ve katılmayanlar şeklinde ayırmak gerekmektedir. Nitekim savaşa katılmayanlar da savaşa katılanlar kadar zorluk yaşamıştır. Kadınlar; geride kalan aile üyelerinin bakımı, masraflarının karşılanması, çocuklarla ilgilenilmesi, tarla ve hayvancılık

işlerinin yürütülmesinde mecburi olarak sorumlu olmuştur. Kadına bu kadar sorumluluk ve maddi yük yükleyen bir ortam, erkeği; eşini, çocuklarını ve evini geride bıraktığı için "dindar, cesur, hakiki Hristiyan" taltifleriyle ödüllendirmiştir (Maier, 2004: 77-78). Savaşa katılmayan ve geride kalan kadınlardan ayrıca sadakat beklenmiş ve hatta namusunu koruyan kadınlar hususunda dilden dile dolaşan hikâyeler anlatılmaya başlanmıştır. Örneğin Vaudemontlu I. Hugo'nun karısı, eşi Haçlı Seferleri'nde hapsedildiği ve ardından da kayborduğu haberleri yayılmasına rağmen hiç evlenmemiş ve onu sabırla beklemiştir (Pernoud, 1995: 39). Bazı kaynaklarda kadınların sevdiklerinden ayrılırken yaşadıkları duygu durumlarından nadiren de olsa bahsedildiği görülmüştür (Lambert, 2002: 4-5). Bu durumdan oldukça az bahsedilmesi üzerinde durulması gereken bir meseledir. Nitekim Hristiyan ülkeler arasında gerçekleşmeyen ve Müslümanlara karşı yapılan bu mücadelelerde erkekler gibi kadınların da güçlü bir yapısı olduğu ortaya konulmak istenmiştir. Ancak ortada olan bir gerçek vardır ki, o da kilisenin Ortaçağ'da kadınları ticaretten uzak tutması ve bir zanaat sahibi olmasını engellemesi neticesinde kadınların zorunlu olarak fahişeliğe yöneldiği hususudur. Kadınlar, din adına savaşan kocalarının arkasından geride kalan çocuklarına bakabilmek için bu mesleğe yönelmiş ve sonrasında da bu mesleği icra ettikleri için hem toplum hem de kilise nazarında günahkâr olarak suçlanmışlardır (Geldsetzer, 2001: 61). Ortaçağ Avrupa'sında bir fahişenin kazandığı paranın Alman coğrafyasında günde 2 Pfennig (kuruş) ile 5 Pfennig arasında olduğu belirtilmiş ve bu miktarla da o dönemde sadece yarım kilo dana eti alınabilmiştir (Schymura, tarih yok). Bu durum savaş sonrasında geride kalan bazı kadınların durumunu tasvir etmek için önemli bir kriterdir. Eşi savaş sırasında ölmüş olan dulların durumu, ahlaksızlığın yayılmasına sebebiyet vereceğinden kilise soylu veya yerel halktan olan bütün dulların mümkün olan en kısa zamanda evlendirilmesi talimatını vermiştir (Runciman, 1958: 145). Örneğin Kudüs kralı II. Baudouin'in (1118-1131) kızı Melisende (1131-1153), Fulko von Anjou (Foulque) ile evlendirilmiş, ancak Melisende veraset hakkının elinden alınmasına izin vermeyerek ülkesini eşi ile birlikte yönetmiştir (Süryani Mihail, 1944: 102; Jonathan, 2012: 103). Anonim Süryani Kroniğine göre Fulko, Melisende ile nişanlanmasının hemen akabinde ömür boyu Kudüs Kralı unvanı ile taltif edilmiştir (Anonim Süryani Kroniği, 2019: 49). Ayrıca Fulko, kayınpederi II. Baudouin'in ölümünden sonra tek başına yetki sahibi olmak için uğraşmış, ancak birçok mahallî baronun kraliçe Melisende'yi desteklemesi sonucu bu emelinden vazgeçmek zorunda kalmıştır (Nicolle, 2014: 6-7). Melisende, 1143 yılında eşinin ölmesinden sonra 13 yaşındaki oğlu III. Baudouin (1143-1162) ile birlikte tahtı paylaşırsa da, oğlunun hamisi olarak ülkeyi tek başına yönetmiş (Abû'l-Farac, 1950: 377) ve hatta bu durum 1152 yılında ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir (Süryani Mihail, 1944: 125; Nicolle, 2014: 7, 19). Bu hadiseden sonra Melisende, Davus kulesine yerleşerek devlet işlerini oğluna bırakmıştır (Abû'l-Farac, 1950: 391). Ülkedeki karışıklıklara Melisende'nin kocası hayatta iken genç bir şövalye olan Hughes du Puiset ile bir aşk ilişkisi yaşadığına dair dedikoduların artması da neden olmuştur (Maalouf, 2019: 115).

Kilisenin dul kadınların evlenmesi hususundaki talimatını uygulayanlar genellikle kadınların aileleri olmuştur. Ancak nadiren de olsa ailesinin talimatına uymayan kadınlar da mevcuttur. Örneğin, Antakya Prensesi Constance (1127-1163), sekiz yaşında evlendirilmesinden olsa gerektir ki (Maalouf, 2019: 123), kocası Raymond'u 1151 yılında savaşta kaybettikten sonra uzun bir süre kendisi üzerinde yoğun bir baskı olmasına rağmen evlenmeyi reddetmiş ve bir erkek gibi ülkeyi yönetebileceğini dile getirmiştir (Abû'l-Farac, 1950: 366) (Urfalı Mateos, 2019: 315) (Kinnamos, 2001: 130) (Runciman, 1958: 145). Ancak onun bu tutumu dönemindeki kronikçiler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve kendi özgürlüğünü halkın refahı ve mutluluğu için terk etmesi gerektiği ifade edilmiştir (Houben, 1997: 83). Constance, daha sonra baskılara dayanamayarak Kıbrıs Seferi ile ünlenen Renaud de Chatillon (1131-1187) ile 1153 yılında evlenmiş ve Antakya Prinkepsliğini de kocasına devretmiştir (Süryani Mihail, 1944: 182) (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/363) (Abû'l-Farac, 1950: 366) (Altan, 2013: 2)(Karakuş, 2018: 96). Kocası Renaud'un Türkler tarafından esir edildiği sırada Antakya'yı kendisi yöneten Constance, Patrik ve ileri gelen asilzadeler tarafından tahttan indirilmiş ve şehirden sürülmüştür (Süryani Mihail, 1944: 195-196). Bazı kadınlar her ne kadar Kudüs'e gitmese de buldukları yerden Haçlı Seferlerine destek olmuşlardır. Kadınların görevleri arasında çocuk doğurmak ve onları bir Haçlı savaşçısı olarak yetiştirmek de yer almaktadır (Firth, 2010: 2-3). Ayrıca savaşa katılanlara gerekli olan yün dokumalar da yine kadınlar tarafından yapılmaktadır.

1. HAÇLI SEFERLERİ'NDE HALKTAN KADINLAR

Haçlı Seferlerine katılan kadınların genellikle I. Haçlı Seferine katıldığı ve katılanların durumuna bakıldığında ise neredeyse toplumun her tabakasından kadınların savaşa iştirak ettiği görülmektedir. Ancak buna rağmen kadınların ordu içinde yer alması, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemde tartışılan bir mevzu olmuştur. Bazıları sadece şövalyelerin cinsel ihtiyaçları için kadınların orduya katılmasına müsaade edilmesini isterken, bazıları da onların hemşirelik, askeri levazım ya da teknik destek elemanı olarak görev yapabileceklerini belirtmiştir. Nitekim III. Haçlı Seferi sonrasında kadınların söz konusu seferlere katılması yasaklansa da 1212 yılında Fransa'da Stephan von Orleans, Almanya'da Nikolaus von Köln önderliğinde gerçekleşen Çocuk Haçlı Seferlerine birçok kız çocuğunun ve çocuklarına göz kulak olmak isteyen annelerin de katıldığı görülmüştür (İstek, 2019: 252).

Kadınların Haçlı Seferleri'nde hangi hizmet sektörlerinde çalıştırılabileceği hususunda yapılan tartışmalar çerçevesinde halktan kadınların durumu hizmet alanları göz önüne alınarak iki kısma ve buna savaştan kadınların durumu da eklenerek üç kısma ayrılmıştır.

1.1. Çamaşırcı, Aşçı ve Hemşire Olarak Katılanlar

Soylu sınıftan olmayan ve savaşta gerekli mesleklere sahip olmayan kadınlar genellikle lojistik alanda çalışmıştır. Kadınlar, askerlerin çamaşırlarının yıkanması, teçhizatının temizlenmesi, yemeklerinin yapılması ve savaş esnasında su

taşınması, yaralıların bakımı gibi hususlarda Haçlı askerlerine yardımcı olmuşlardır (Evans, 2002: 55).

Hemşirelik hizmeti ise bir savaşta gerekli olan en önemli yardımcı hizmetlerden biridir. Özellikle Haçlı Seferleri sırasında Töton Şövalyeleri veya Alman Şövalye Tarikatı olarak da bilinen tarikatın kadın üyeleri, askeri mücadeleler boyunca Hristiyan askerlerin yaralarını tedavi etmiş ve hasta olanları iyileştirerek cepheye geri dönmelerini sağlamıştır. Ancak kadın ve erkek hastaların yan yana yataklarda yatması erkeklerin cesaretlerinin azalması gibi bazı hadiseleri de beraberinde getirmiş olacak ki (Schuster, 1868: 11), kadın ve erkekler için ayrı hastanelerin veya revirlerin kurulması istenmiştir (Mitchell, 2007: 60-63). Ayrıca hemşire kadınların yanı sıra doktor kadınlar da söz konusu seferlerde görev almıştır. Paris Üniversitesi'nden mezun olan Doktor Hersenda, kaynaklarda ismi geçen ve Haçlı Seferlerinin lojistik ekibine katılan birisidir. 1250'li yıllarda Kral IX. Ludwig (1226-1270) yaralandığında onun tedavisi ile ilgilenmiş ve karşılığında da ona ömür boyu maaş bağlanmış ve ayrıca bir de onur belgesi verilmiştir (Geldsetzer, 2003: 137). Sağlık hizmetlerinde çalışan ve kayıtlarda adı öne çıkan diğer bir kişi de, Hospitalier tarikatı hastanesinin şefi ve idarecisi olan Agnes'tir (Mitchell, 2007: 60-63).

Kudüs'te bazı kadınların vakıf ve manastırlarda hizmet ettiği görülmektedir. Özellikle Kudüs kraliçesi Melisende döneminde Filistin'de birçok vakıf kurulmuş ve bu vakıflardan birisine ait olan Bethanie Manastırı'nın başına Melisende'nin 24 yaşındaki kız kardeşi Joveta (1120-1163) getirilmiştir (Tyrensis, 2018: 383) (Carnotensis, 2009: 257) (Ernoul Kroniği, 2019: 22) (Runciman, 1958: 536-537). Ayrıca Bethanien Manastırı Haçlı Savaşlarına gelen kadınların ailevi meselelerinde bir mahkeme rolü üstlenmiş ve eşlerinden boşanma durumunda olan kadınların sapkınlığa düşmesini önleyerek yeniden evlenmelerini sağlamıştır (Runciman, 1958: 301).

1.2. Cinsel İhtiyacı Karşılama Üzere Katılanlar

Latin kronik yazarlarından biri olan Albert of Aachen'ın aktardığına göre Haçlı seferlerine katılan bazı kadınlar, cinsel ihtiyacı karşılamak üzere orduya alınmıştır (Aachen, 2007: 4). Nitekim iddiaya göre bazı kadınların hafifmeşreplik hali, I. Haçlı Seferi'nde Eskişehir yakınlarındaki Haçlı kampına yapılan Türk baskınlarında da ortaya çıkmıştır. Albert of Aachen söz konusu baskında bazı genç kadınların süslenerek kendilerini ölümden kurtarabileceklerini düşündüğünü ve bunun da Haçlı ruhuna zarar verdiğini aktarmaktadır (Aachen, 2007: 130).

Savaşa katılan fahişeler, hem kendi dönemlerinde hem de günümüz tarihçilerinin bazı eserlerinde oldukça tartışmalı bir mevzu olmuştur. Dönemin kronik yazarlarından Albert of Aachen kadınların ve genç kızların Haçlı Seferlerine katılmasını genel bir sorun olarak görmüş ve bunların Haçlı askerlerini ahlaksızlığa sürüklediğini ve dizginlenemeyen ölçsüz zevk peşinde koşmanın asker arasında bir karmaşa ortaya çıkardığını dile getirmiştir (2007: 48-49). Buna karşın Kudüs'ün düşüşünden sonra patrik seçilen Normandiya vaizi Arnulf hem yolculuğu hem de

Kudüs'teki ikameti boyunca kadın peşinde koşan ve müstehcen hikâyelerin anlatıldığı hadiselerde başrolü oynayan birisi olduğundan, kadınların cinsel ihtiyaç nedeniyle orduda kalmalarını gerekli görmüştür (Aguilers, 2019: 215).

Haçlı kadınlarının durumu yaşanan her mağlubiyet sonrası yeniden gündeme gelmiş ve kadınlar günah keçisi olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle hem evli hem de bekâr kadınlar, Antakya Kuşatması sonrasında ordudan kovulmuş ve çevre kasabalara sığınmışlardır (Carnotensis, 2009: 79). Kadınların ordudan çıkarılma hadisesinde kilisenin de etkisi bir hayli fazla olmuştur. Nitekim kilise sadece halktan kadınların değil, soylu kadınların da zina yaptıklarını belirtmiş ve bu nedenle söylemlerinde genellikle günahkârlar nedeniyle Tanrı'nın gazabının kendilerini bulduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin iffetsizliği ile bilinen Agnes of Courtenay'ın (1149-1184), Kudüs tahtının varisi Amalrik ya da Amalrich (1162-1174) ile olan evliliği gayri meşru bulunmuştur. Amalrik, tahta çıkabilmesi için patrik ve kardinal önünde çocukları Baudouin ve Sibylle'nin tahtın varisi olma hakkı karşılığında eşi Agnes'ten boşandırılmıştır (Zeyl-i Târîhu Wilyem Sûrî, 1995: 8/258-259). Bunun yanı sıra bazı Haçlı kadınları tek bir erkekle birlikte olmasına rağmen, siyasi hadiseler göz önünde bulundurularak günahkâr ilan edilmiştir. III. Baudouin'in ölümünden sonra dul kalan karısı ve aynı zamanda I. Manuel Komnenos'un kardeşi Theodora, Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos'un (1118- 1143) kardeşi Andronikos (1183-1185) ile görüşmeye başlamış ve daha sonra bu adamla evlenmiştir. Ancak Kinnamos'un eserinde onun bu adamla birlikte olması kanunsuz ve günahkâr bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Nitekim onlar evlendikten sonra Müslümanların topraklarına geçerek orada yaşaması, Roma topraklarına sık sık saldırılarda bulunması, savaş ganimetlerini Türklerle paylaşmış olması ve kilise tarafından da aforoz edildiğinin özellikle belirtilmesi bu değerlendirmenin sebebini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Kinnamos, 2001: 181) (Niketas, 1995: 97-98) (Süryani Mihail, 1944: 205). Ayrıca imparator II. Aleksios'un (1180-1183) annesi rahibe olmasına rağmen gayri meşru ilişki yaşamış ve hatta bu yüzden asilzadeler tarafından öldürülmek istenmiştir (Abû'l-Farac, 1950: 425).

Kadınların savaş alanındaki mevcudiyetlerinin tartışılabilir bir hale gelmesi neticesinde onların katılımlarını engellemek üzere bir yasa çıkarma fikri ortaya çıkmış ve bunun üzerine Kayser I. Friedrich Barbarossa (1155-1190), III. Haçlı Seferine aralarında fahişelerin de bulunduğu 500 kadının katılmasını yasaklamıştır (Eder, 2018: 246). 1188 yılında Le Mans ve Geddington bölgesinde gerçekleşen iki konseyde bu yasağın kimleri kapsadığı daha teferruatlı bir şekilde açıklanmış ve buna göre; soylu ve asilzade kadınların hiçbir şekilde savaşa katılmamasına, ancak Haçlı askerlerine hizmet için çamaşırcı, aşçı vb. gibi hizmet sektöründe olanların katılabileceğine karar verilmiştir (Classen, 2008: 467) (Frauen auf den Kreuzzügen, tarih yok).

Günümüz tarihçilerinden biri olan Hodgson, fahişelerin Haçlı Seferlerine katılımını değerlendirmiş ve bu kadınlar için kullanılan kelimelerin anlamları üzerinden onları aklamaya çalışmıştır. Ona göre "Prostitution" kelimesi,

günümüzdeki "fahişe" kelimesiyle aynı anlamı taşımamaktadır. Ayrıca belirttiğine göre; söz konusu seferlerdeki kadınlar yemek ve para karşılığında birçok erkekle birlikte olmamış, sadece bir erkekle evlilik dışı birliktelik yaşamışlardır (Hodgson, 2007: 106). Ayrıca Hodgson'un kadınların durumunun kötü anılmadığını ve onların rahatlıkla Kudüs'te hac vazifelerini yapabildiklerini göstermeye çalıştığı görülmektedir. Bu hususta onun örnek verdiği isim, Margeret von Beverley'dir (Hodgson, 2007: 106).

Hodgson'un bu düşüncelerinin sağlam bir zemine dayanmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Munkız'ın eserinde Frenklerin kıskanç bir yapıda olmadıklarından namus hususunda hassas davranmadıkları belirtilmiştir. İbn Munkız eserinde, yolda yürüyen bir karı-kocanın yanına başka bir erkeğin gelerek onun karısıyla oldukça rahat konuşabildiğini ve hatta konuşma uzarsa kocanın yabancı erkekle karısını baş başa bıraktığını, gördü tanığı olduğu bir hadisede bir adamın karısını başka bir erkekle aynı yatakta yakaladığını ve adamın sadece bir daha olmasın diye tembihlediğini aktarmıştır (İbn Munkız, 2018: 172).

Kudüs kraliçesi Melisende döneminde yaptırılan Kutsal Lazarus Manastırı ile kız kardeşleri Martha ve Maria için Zeytindağı eteklerinde 1134 yılında yaptırılan manastırların kurulma amaçlarından biri de, Haçlı askerlerine yardımcı olan kadınların namuslarını muhafaza edebilmektir (Runciman, 1958: 536). Bu durum, Haçlı kadınlarının bazılarının namus ve iffet hususunda hassas olmadıklarını ve kilisenin manastırlar açarak kadınların bu halini dizginlemeye çalıştığını göstermektedir.

1.3. Müslüman Askerlere Karşı Cephede Savaşan Kadınlar

Haçlı Seferleri sırasında kadınların hem yolculukları hem de kutsal topraklarda ikametleri sırasında kâfir olarak addettikleri Müslümanlara karşı bilfiil savaştığı görülmektedir. İbn Munkız tarafından yazılan Kitâbu'l İ'tibâr'da Mısır emirlerinden biri olan Bedî el-Suleyhî'nin yüzündeki yara izlerini anlatırken kullandığı şu ifadeler bahsedilen hususu doğrulamaktadır: "Bir gün, Frenk hacılara rastlarız diye Kudüs yoluna doğru gittik. Onlardan bir grupla karşılaştık. Onlardan biriyle döğüştüüm. Elinde bir mızrak vardı. Karısı da küçük ağaç testiyle arkasında duruyordu... Yüzümdeki iki yara biri ağaç testiyle vuran kadının diğeri de kocasınındır" (İbn Munkız, 2018: 164). Benzer bir hadise Haçlıların Antakya'yı ele geçirmesinden sonra İbn Munkız'ın hizmetlilerinden birinin başına da gelmiştir. Aktardığına göre hizmetlisi pazar yerinden geçerken bir Frenk kadınının saldırısına uğramış ve zor kurtulmuştur (İbn Munkız, 2018: 177).

Haçlı kadınlarının Akka Kuşatmasında da oldukça aktif olduğu görülmektedir. Kadınlar bir taraftan Akka şehrini çevreleyen hendeklerin doldurulmasına yardım ederken, diğer taraftan da Türk denizcileri öldürmeye çalışmışlardır (Maier, 2004: 64). Kadınların yaptığı işi ne kadar önemsedığı, bir kadının hendeklerin doldurulma işlemi sırasında ölünceye kadar çalıştığından anlaşılabilir. Nitekim bahsedilen husus, Latin kroniklerinden biri olan Itinerarium Peregrinorum et Gesta Ricardi'de geçmektedir (Itinerarium Peregrinorum et Gesta Ricardi, 1864: 101-102). Ayrıca söz

konusu kronikte kadınların esir Türk korsanlarını kılıçlar yerine bıçaklarla öldürdüğü belirtilmiştir (Itinerarium Peregrinorum et Gesta Ricardi, 1864: 82). İbnü'l-Esîr de kadınların erkeklerle birlikte Akka önlerine savaşmak için geldiklerini doğrulamaktadır (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/540). Ayrıca Haçlı kadınları hem bu kuşatma hem de diğer mücadelelerde ellerinde ok ve yayla Müslümanlara karşı savaşmıştır (Trube-Becker, 1994: 14).

Savaş meydanında Müslümanlara karşı savaşan kadınlardan birisi de Margeret von Beverley'dir (1150-1215). Masum bir hacı olarak gösterilen Margeret üzerinden kurgulanan hadiselerde Haçlı kadınlarının ne kadar cesur olduğu gösterilmek istenmiş ve hatta onun savaş meydanında kendisini korumak için miğfer yerine tencereyi kafasına geçirdiği belirtilmiştir. Onun bu durumu, çağdaş dönem tarihçilerinden biri olan Maier tarafından inandırıcı bulunmamıştır (Maier, 2004: 68). Bu durumun sebebini tarihçi Blythe, Haçlı Seferleri sırasında kadınların zayıf varlıklar olarak görülmesine ve bu nedenle onların savaşamayacağı, silah kullanamayacağı ve hatta askerin moral ve motivasyonunu azaltacağına inanılmasına bağlamıştır (2001: 254-255). Dönemin Latin kroniklerinden biri olan Gesta Francorum'da Margeret hakkında bilgi verilmese de kadınların savaş esnasında erkeklere su taşırken aynı zamanda onlara bir mücadele ruhu verdiği aktarılmıştır (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, 1962:19).

Haçlılarla mücadeleler sonrasında bazı Frenk kadınlarının Müslümanlar tarafından esir edildiği görülmektedir. Anna Kommena da, 1118 yılında Türklerle Bizanslıların Afyon civarında karşılaştığını ve birçok kadının çocukları ile birlikte esir edildiğini aktarmaktadır (1996: 495). Ancak Kommena'nın eserindeki bu ifadelerin bir abartıdan ibaret olduğu ve gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Zira Anna kurnaz, çevik ve akıllı olarak zikrettiği Türkler karşısında babasını güçlü ve Türkleri de barbar ve acımasız göstermeye çalışmakta ve cümlesine özellikle çocuklu kadınlar ibaresini sıkıştırılmaktadır. Ayrıca bahsedilen karşılaşmanın askeri bir mücadeleye dönmemesi ve hatta onun ifadesine göre babasının Türklerle lütufta bulunarak barış yapmayı kabul etmesi sonrasında bir esaret durumundan bahsetmek mümkün değildir. Kommena'nın eserinde Konya'da kurtarılan birçok esir kadının hamile olmasından, yol boyunca doğumlarının gerçekleşmesinden ve doğumlar için sık sık mola verilmesinden ve imparatorun merhamet göstererek kadınları, yaşlıları ve hastaları sofrasına buyur etmesinden de bahsedilmiştir (1996: 502). Bu ifadeler, bahsedildiği üzere Türkleri merhametsiz ve acımasız gösterme çabalarıdır.

Esir edilen Haçlı kadınları ve bunların esaret sonrası hayatları hakkında bilgi veren kronik yazarlarından birisi de İbn Munkız'dır. Aktardığına göre, genç yaştaki Haçlı kadınlarından birisi, İbn Munkız'ın babası tarafından Caber kalesi emiri Şihabeddin Mâlik İbn Sâlim'e gönderilmiş ve hem kadın hem de emir birbirlerinden hoşlanmışlar ve hatta emirin bu kadından Bedran adı verilen bir oğlu olmuştur (İbn Munkız, 2018: 165). Emir öldükten sonra yönetim, her ne kadar oğluna geçse de kaleyi bu Haçlı kadını yönetmiş ve oğluna yönetimi devrettikten sonra da Haçlıların

yardımla kaleden kaçarak o dönem Haçlıların elinde bulunan Suruç'ta Frenk bir ayakkabıcı ile evlenmiştir. Esir edilen kadınlar arasında bir oğlu ve bir kızı bulunan birisinden de bahseden İbn Munkız, bunların Müslüman olduğunu, ancak yeteri kadar güven sağladıktan sonra Afamiye'deki Frenklere katılmak üzere gittiklerinden ve eski dinlerine girdiklerinden bahsetmiştir (İbn Munkız, 2018: 165).

2. HAÇLI SAVAŞLARINDA SOYLU KADINLAR

Haçlı Seferleri döneminde soylu kadınların da oldukça aktif olduğu görülmektedir. Kraliçe Melisende gibi bazı devlet yöneterek, Kontes Adelheid gibi piskoposların ya da Papanın önerdiği kimselerle evlenerek ya da Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'un eşi Eirene gibi eşini hiçbir zaman yalnız bırakmayarak ve korkusunu bildirmeyerek (Kommena, 1996: 369, 482), Haçlı ruhunu devam ettirmeye çalışmışlardır. Papa II. Urban'ın çağrısı sonucunda birçok soylu kadının eşleri ile birlikte seferlere katıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada söz konusu kadınlardan sadece bazısına değinelebilmştir.

2.1. I. Haçlı Seferinde Soylu Kadınlar

2.1.1. Ida von Österreich (Avusturyalı Ida)

I. Haçlı Seferine katılan soylu kadınlardan birisi de; Avusturya'nın Maehren bölgesi uç beyi Luitold von Maehren'in kızı, II. Leopold'un karısı, III. Leopold'un annesi olan ve üç kez dul kalan Ida von Österreich'dir. Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmayan Ida, 1101 yılında gerçekleşen Haçlı Seferine katılmıştır. Onunla birlikte katılanlar arasında Salzburg Başpiskoposu Thiemo, Bavyera Dükü IV. Welf, IX. Wilhelm von Aquitanien ve Kont Heinrich von Schwarzenberg ve bazı kaynaklara göre ilk eşinden olma oğlu da vardır (Luden, 1834: 289-290). Söz konusu bu grup, birçok Fransız asilin ve şövalyenin bulunduğu 60.000 kişilik Haçlı ordusuna dâhil olmuş ve burada oldukça zor zamanlar geçirmiştir (Schlosser, 1821: 158). Buldukları yerden Macaristan'a, oradan Bulgaristan'a ve en sonunda Anadolu topraklarına uzanan bu yolculukta, yiyeceğin az olması ve Küçük Asya'nın ıssız bölgelerinde yaşadıkları susuzluk onları daha kutsal topraklara varmadan bir hayli yormuştur (Sporschil, 1843: 113).

Ida von Österreich, yolculuğunun ilk rotası olan İstanbul'a geldikten sonra bugünkü Ereğli yakınlarında gerçekleşen Hereklea (Ereğli) Savaşına katılmış ve Haçlı kadın savaşçıları arasında adını bir efsane olarak kaydettirmiştir. Dönemin kronik yazarlarından birisi olan ve aynı zamanda 1101 tarihinde gerçekleşen mücadelede yer alan Ekkehard von Aura, onun bahsedilen savaşta cesurca savaştıktan sonra öldüğünü aktarmıştır (Die Chronik des Ekkehard von Aura, 1893: 69; Baudouin ve Setton, 1969: 350-351). Ancak buna rağmen onun esir edilen yaklaşık bin kadınla birlikte sürgüne gönderildiği, ancak o gün mü yoksa sonraki günlerde mi ölüp ölmediğine dair farklı bilgilere de rastlanmıştır (Frauen auf den Kreuzzügen, tarih yok). Nitekim bazı kaynaklarda onun oldukça uzun yaşadığı ve hatta Zengiler hanedanlığına katıldığı belirtilmiştir (Haas, 1984: 189).

2.1.2. Sicilya Kontesi Adelheid

Bazı soylu Hristiyan kadınların, kendi statülerini idareciler nezdinde artırabilmek amacı taşıyan papa ya da patrik tarafından kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Kont I. Roger'in zengin ve dul eşi olan Sicilya kontesi Adelheid, Patrik Arnulf aracılığıyla evli bir adam olan Kudüs kralı I. Baudouin (1100-1118) ile evlendirilmiştir (Tyrensis, 2018: 155; Carnotensis, 2009: 188). Bu evliliğin gerçekleşmesinde verilen dini motivasyonun etkisinin bir hayli fazla olduğu ve Kudüs krallığının mali durumunun iyileştirilmesinin ne denli arzu edildiği kontesin Akka limanına indiğinde yanında getirdiği bir gemi dolusu şarap, yağ, tuzlu et, meyve, silah ve savaş için gerekli teçhizatlardan ve ayrıca krala verdiği yüklü miktardaki paradan da anlaşılmaktadır (Tyrensis, 2018: 155) (Carnotensis, 2009: 188). İbnü'l-Esîr söz konusu kraliçenin geldiğini ve ayrıca yanında 2000 savaşçısı da olduğunu aktarmıştır (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/557).

2.2. II. Haçlı Seferinde Soylu Kadınlar

2.2.1. Kudüslü Melisende

Tarihe II. Haçlı Seferi (1147-1149) olarak kaydedilecek olan yeni bir mücadele, 1144 yılının sonbaharında Zengi'nin bölgedeki Hristiyanları etkisiz hale getirebilmek için Mezopotamya'nın kuzey kısmına bir saldırı düzenlemesi ve Kasım ayında da komutanlarından biri ile yaptığı istişare sonucunda Urfa önlerine gelmesiyle başlamıştır (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/169; Abû'l-Farac, 1950: 379; Süryani Mihail, 1944: 127-130; Kugler, 2016: 76). II. Haçlı Seferinde Kudüs kraliçesi Melisende'nin (1131-1153) Müslümanlarla mücadelede başrol oynadığı görülmektedir. Kocası V. Foulque'nin 1143 yılında ölmesine kadar kocasıyla, onun ölümünden sonra da küçük yaştaki oğullarının vasisi olarak tek başına Kudüs tahtına oturmuştur (Tyrensis, 2018: 386; Urfalı Mateos, 2019: 296; Runciman, 1958: 538; Petermann, 1861: 121). Willermus Tyrensis, Melisende'yi oldukça kötü ve hain bir kadın olarak tasvir etmiştir (2018: 289). Melisende, danışmanı olarak kuzeni Pontius'u tercih etmiş ve hatta söz konusu şahsı II. Baudouin'in kız kardeşi ile evlendirerek ailesi tarafından çıkabilecek taht kavgalarını önlemiştir (Runciman, 1958: 538). Melisende'nin kendi iktidarını güçlendirmek için Saone hâkimi William, bahsi geçen evlilikten sonra Trablus kontu olan kuzeni Pontius ve Urfa Kontu Joscelin ile yakın bir ilişki içinde olduğu ve hatta Joscelin'e kardeşi ile evlenmesinden dolayı Ezaz bölgesini çeyiz olarak verdiği görülmektedir (Tyrensis, 2018: 289; I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005: 31).

Melisende'nin Urfa'nın fethinden önce acilen Urfa'da bir ordu kurulmasını istediği, ancak Haçlı prenslerinin buna çok da itibar etmediği görülmektedir. Ayrıca söz konusu mücadele esnasında sunduğu bir diğer teklif de, Urfa halkının mümkün olduğu kadar kısa bir süre içerisinde kuzeyde bulunan bazı baronlara (derebeylerine) gönderilmesidir (Kugler, 2016: 76). Ancak bunun yapılabilmesi için kuşatmanın kırılması ve bunun için de diğer Haçlılardan yardım gelmesi gerekmektedir. Melisende'nin fikirleri Urfa Kuşatması esnasında çok önemsenmese de, o buna rağmen II. Haçlı Seferi sırasında yapılan bütün planlamalara katılmış, Palmyra bölgesi mücadelesine dâhil olmuş ve 18 yaşındaki

oğlu Baudouin ile Şam'a bir saldırı düzenleme planlarında yer almıştır (Phillips, 2002: 38).

Melisinde, tek başına sürdürdüğü iktidar mücadelesine kız kardeşlerini de evlilik yoluyla kendisine yardımcı kılmış ve kız kardeşi Alice'yi Antakya Prensesi, Hodierna'yı Trablus Düşesi olacak şekilde evlendirmiştir. Bu olaylar esnasında Melisinde'nin Prens Raymond ile ciddi problemleri olduğu bilinmektedir. Zira Raymond, kız kardeşi Alice'nin Antakya'dan çıkarılmasına neden olmuş ve bölgenin tek hâkimi gibi davranarak Papa'ya bir elçi göndermiş ve ondan Fransa ve Alman kralını harekete geçirmesi hususunda yardım istemiştir (Tyrensis, 2018: 319; Kugler, 2016: 75, 82; Nicolle, 2014: 12). Ayrıca Melisinde'nin yönetiminden de şikâyetçi olmuştur. Melisinde'nin Papa'ya bir mektup göndererek onun hamlesini boşa çıkarmaya çalıştığı ve hadiseyi büyütmemeye özen göstererek bütün enerjisini Suriye'ye vermeye çalıştığı görülmektedir.

2.2.2. Eleonore von Aquitanien (Akitanyalı Eleanor)

Urfa'nın Müslümanların eline geçmesi, Hristiyan dünyasında bir şok etkisi uyandırmakla kalmamış, II. Haçlı Seferine bir kralla birlikte kraliçenin de katılmasına zemin hazırlamıştır. Eleonore von Aquitanien ya da Akitanyalı Eleanor olarak bilinen kraliçe, kocası Fransa kralı VII. Louis ya da VII. Ludwig ile söz konusu sefere katılmıştır (Nicolle, 2014: 18; Runciman, 1958: 251). Kadınların böylesi belirsiz ve uzun mesafeli bir savaşta eşlerinin veya oğullarının yanında yer alması, halka da cesaret vermiştir. Nitekim bu dönemde birçok karı-koca savaşa beraber katılmıştır (Maier, 2004: 72).

1147 yılının Ekim ayında Macaristan üzerinden İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan bu çift (Nicolle, 2014: 19), öncelikle İstanbul'da bir süre ikamet etmiştir. Yolculukları esnasında maiyetindeki Fransız birliklerinden birini komuta eden kraliçe Eleanor'u Bizanslı tarihçi Niketas, zarafeti, tavırları ve hareketlerindeki serbesti ile Amazon kraliçesi Penthesilea'ya benzetmiş ve ondan "Altın Çizmeli Leydi" olarak bahsetmiştir (Khoniates, 1995: 40) (Nicolle, 2014: 27).

Haçlı Savaşları sırasında belki de en zorlu yolculuk, II. Haçlı Seferi sırasında Fransa kralı VII. Louis (1190-1226) ile Alman kral Konrad'ın (1138-1152) olmuştur. Nitekim her iki hükümdar kara yoluyla Türklerin hâkim olduğu coğrafyadan kutsal topraklara ulaşmayı düşünmüş ve seyahatleri boyunca da Türklerle ara çarpışmak zorunda kalmıştır (Süryani Mihail, 1944: 140; Anonim Süryani Kroniği, 2019: 84; I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005: 70-72). Fransız birlikleri kara üzerinden Antalya'ya kadar ulaşmış ve oradan da sadece kral Louis ve maiyetindekiler deniz yoluyla Antakya'ya geçmişler, geride kalan yaya birliklerin ise ancak yarısı Antakya'ya ulaşabilmiştir. Fransa kralının Antakya'yı tercih etmesinin nedeni; Antakya Prinkepsinin, karısı Eleanor'un amcası olmasıdır. Bu durum aslında Louis'in böylesi bir tehlikeli yolculukta karısını neden yanına aldığını daha iyi açıklamakta ve Eleanor gibi bazı soylu kadınların akrabalık bağları nedeniyle Haçlı savaşlarına ne şekilde destek verdiğini göstermektedir.

Eleanor, söz konusu seferde Antakya'dan oldukça etkilenmiş ve hatta burada kalma talebinde bulununca eşi ile arası açılmıştır. Bu duruma Raymond ile aşk yaşadığı dedikoduları eklenince Eleanor, tahtını ve tacını bırakarak Fransa kralından boşanmış ve sekiz hafta sonra da 30'lu yaşlarındaki bu kadın, 18 yaşındaki II. Henry ile evlenerek İngiltere kraliçesi olarak yeniden taç takmıştır (Heer, 1993: 127) (Durmaz, 2016: 701- 706). Eleanor, ayrıca oğlu İngiltere kralı I.Richard (1189-1199) ile birlikte de III. Haçlı Seferinin hazırlıklarını da yapmıştır (Durmaz, 2016: 701). İngiltere kralı Richard da annesinin yolundan giderek kız kardeşi Johanna ve müstakbel karısı Berengaria von Navarra'yı yanına alarak Haçlı Seferlerine katılmış ve Kıbrıs üzerinden Akka ve Jafa'ya kadar gelmiştir (Nicholson, 1997: 337). Richard ve Berengaria bu yolculuk sırasında Limasol'daki St. Georgius kilisesinde evlenmiştir (Runciman, 2008: 3/39). Ancak Berengaria kocası Richard ile sadece bir ay beraber olabilmiş ve Haçlı mücadelesinde yerinde duramayan kocası tarafından bir tarafa bırakılarak Anjou tepelerinin arasındaki bir kasabada yıllarca sessiz sedasız yaşamak zorunda kalmıştır (Lamb, 2017: 238-239).

2.3. III. Haçlı Seferine Katılan Soylu Kadınlar

2.3.1. Eschiva von Bures

III. Haçlı Seferine (1189-1192) katılan kadın soylulardan birisi de Eschiva von Bures (1119-1187)'dir. Hayatı hakkında tam anlamıyla yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fransız bir Haçlı savaşçısı olan Gottfried von Bures'in kızı olan Eschiva, erkek kardeşlerinin ölmesi ve arkalarında çocuk bırakmaması nedeniyle Celile (Taberiye) prensesi olmuştur. Öncelikle Gautier von Saint-Ömer ile 1159 yılında evlenen ve ondan 4 oğlu olan Eschiva, Walter'in ölümünden sonra 1174 yılında ikinci eşi olan Trablus Dükü III.Raymond ile evlenmiş ve ondan da çocuğu olmamıştır (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/491; Runciman, 2008: 338). Eschiva von Bures ikinci eşi ile birlikte Selahaddin-i Eyyubi'ye karşı savaşanların arasında yer almış ve yönetimi altında bulunduğu Taberiye şehrinin Selahaddin tarafından fethedilmesi sonrasında esir edilmiştir (El-Azîmî, 2006: 43; Şeşen, 2018: 145; Usta, 2016: 206). Eschiva'nın esareti sırasında beklediği yardım kocası Raymond'un bencil davranışları ve şövalyeler arasında yaşanan sürtüşmelerden dolayı gecikmiştir (Usta, 2016: 206). Daha sonra Selahaddin-i Eyyubi ile fidye antlaşması yapmış ve Selahaddin, Eschiva'ya saray maiyeti ile birlikte Trablus'a çekilmesine izin vermiştir (Asbridge, 2014: 352; Runciman, 2008: 382, 386). Eşi ise yanında bulunan birkaç kişi ile birlikte esir oldukları yerden kurtularak Eschiva'nın bulunduğu Trablus'a gitmiş ve burada hastalanarak yaklaşık bir yıl sonra hayatını kaybetmiştir.

2.3.2. Stephanie von Milly

Eschiva von Bures ile aynı dönemde yaşayan ve Kudüs Krallığında oldukça etkili bir kadın olan Trans-Ürdün bölgesinin yöneticisi Stephanie von Milly (ö.1197) ya da Etiennette de Milly de, III. Haçlı Seferine dâhil olan kadınlar arasındadır. Hayatı hakkında çok da detaylı bilgi bulunmamakla beraber, annesinin Agnes Garnier, babasının da Trans-Ürdün ve Nablus bölgesi hâkimi ve aynı zamanda Tapınakçılar olarak bilinen bir Hristiyan tarikatının büyük ustası olan Heinrich von Milly olduğu bilinmektedir. Stephanie'nin de Ortaçağ'daki asilzade kadınlarda görüldüğü üzere

evlilik yoluyla siyaset geliştirme ilkesinin bir kurbanı olduğu görülmektedir. Stephanie 1163 yılında Botron bölgesi hâkimi III. Humfried von Toron (Toron varisi Onfroi), onun 1173 yılında ölümünden sonra Miles (Milo) von Plancy ile ve onun da 1174 yılında öldürülmesinden sonra 1176'da eski Antakya prensi Rainald von Chatillon veya Renaud de Chatillon ile evlendirilmiştir (Runciman, 2008: 2/331)(Wilcke, 1860: 121) (Pernoud, 1995: 121). Renaud, Stephanie ile evlenmeden kısa bir zaman önce Halep'de esir olarak yakalanmış ve daha önce kaybettiği prenslik unvanını Stephanie ile evlendikten sonra Maverai-Ürdün (Trans-Ürdün) kralı olarak değiştirmiştir (Runciman, 2008: 2/340). Renaud bu durumu Müslümanların ticaret kervanlarını engellemek ve Müslüman hacılara eziyet etmek için kullanmış (Cobb, 2018: 271) ve hatta Mekke'ye dahi saldırabileceği hususunda tehditler savurmaya başlamıştır (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/494; Demirkent, 1996: 535). Nitekim onun saldırgan tavırları Selahaddin-i Eyyubi'nin 1187 yılında Trans-Ürdün bölgesini ele geçirmesiyle sona ermiş ve Renaud, Hittin Savaşı'nda bizzat Sultan Selahaddin tarafından öldürülmüştür (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/500). Söz konusu savaşta Stephanie'nin ilk eşinden olma oğlu Humfried esir edilmiş, başkent Kerek ve Montreal şehirleri karşılığında serbest bırakılacağı bildirilmiştir. Ancak Stephanie bu teklifi reddederek oğlunu Selahaddin'e geri göndermiş ve Selahaddin de bu bölgeleri savaş yoluyla ele geçirmiş ve Stephanie'nin oğlunu serbest bırakmıştır (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/510; Runciman, 2008: 2/392).

III. Haçlı Seferi sırasında evli hanedan üyesi ya da herhangi bir bölge üzerinde miras hakkı olan kadınların siyasi amaçlar doğrultusunda eşlerinden boşandırıldığı ve dönemin şartları gereğince farklı bir insanla evlendirildiği görülmektedir. Nitekim Kudüs kralı Guy de Lusignan'ın eşi Prenses Sbylle ve iki küçük kızının salgın hastalıktan dolayı ölmesi ve Lusignan'ın taht hakkının kaybolduğu iddiasının güçlenmesi üzerine Sûr hâkimi Conrad tahtta çıkarılmak istenmiş (Abû'l-Farac, 1950: 440-441) ve bunun için de III. Baudouin'in kardeşi Kudüs kralı Amaury'nin Bizanslı eşinden olma kızı ve tahtın varisi Isabella, kocası Onfroi de Toron'dan boşandırılarak Conrad de Montferrat (el Markiş) ile evlendirilmiştir (Runciman, 2008: 3/26-27)(Usta, 2016: 215). Bu hadiselerin öncesinde ise Prenses Sbylle, Selahaddin-i Eyyubi tarafından kocası Guy de Lusignan esir edildiğinde ona hiç durmadan mektup yazarak eşinin saliverilmesini istemiş ve onun ricaları üzerine 1188 yılının temmuz ayında Guy, bir daha İslam'a karşı silah kullanmamak şartıyla eşinin bulunduğu Trablusşam'a gönderilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2016: 9/510) (Abû'l-Farac, 1950: 442-443) (Runciman, 2008: 3/17). Ayrıca Guy'un esareti sırasında Sûr bölgesine hâkim olan Conrad'ı bu bölgeden uzaklaştırmak için karısı Sbylle ile birlikte şehrin surları altında karargâh kurması, üzerinde durulacak bir mevzudur. Zira bu hareketiyle Guy de Lusignan karısı sayesinde bölgenin hâkiminin kendisi olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır (Runciman, 2008: 3/19).

Selahaddin-i Eyyubi'nin Kudüs'ün fethi sırasında Sultan'dan eman isteyen bazı Avrupalı hükümdar eşleri de vardır. İbnü'l-Esîr isim vermeksizin bu durumu aktarmış ve eman verilen kadının ruhbanlığı tercih ederek cariyeleri ile birlikte Kudüs'te yaşamaya karar verdiğini ve oldukça zengin olduğunu bildirmiştir (İbnü'l-

Esîr, 2016: 9/510). Ernoul, bu kadının Flandres kontesi Sibylle olduğunu aktarmıştır (Ernoul, 2019: 33-34). Abû'l-Farac ise isim zikretmeksizin bu kadının Yunan kraliçesi olduğunu belirtmiştir (1950: 446).

2.4. IV. Haçlı Seferinde Soylu Kadınlar

2.4.1. Beatrice von Courtenai

Filistin ve Suriye topraklarına bakıldığında Haçlı Savaşlarında iktidara gelen kadınların genellikle akraba olduğu görülmektedir. Nitekim zarafeti ve güzelliğiyle bilinen ve Haçlı Seferleri sırasında Urfa'yı idare eden Urfa Kontesi ve Tiberya Prensesi Beatrice von Courtenai, Kudüs Kraliçesi Melisende ile akrabadır (Bechstein, 1845: 46). Beatrice, Kral Amalrich'in (1162-1174) karısı Agnes'in yeğeni ve Kudüs Kralı Baudouin'in kuzenidir (Brückner, 1858: 67). Beatrice'nin eşi Henneberg bölgesi Dükü Otto ise prenses ile evlenmeden önce 1197 yılında Kayser VI. Heinrich ile birlikte Haçlı Savaşlarına katılmak üzere Filistin'e doğru yola çıkmış ve bu yolculukta Sicilya'da Kayser'in beklenmedik bir şekilde ölmesinden sonra yalnız başına hareket etmek zorunda kalmıştır. Haftalar sonra Akka bölgesine varan Otto, orada bulunan Haçlılarla görüşmeler yapmış ve daha önce Beatrice'nin babası III. Joscelin'e ait Tyrus ve Şam arasında yer alan ve 1187 yılındaki Hittin Savaşı ile Müslümanların eline geçen Libya'daki Qal'at kalesinin geri alınması mücadelesine katılmıştır (Meyer, 2005: 162-163). Bu mücadele söz konusu kalenin Haçlılara geçmesini sağlarken, aynı zamanda Otto ve Beatrice'nin evlenmesi ile sonuçlanmıştır (Lexikon, 1861: 519). Bu evlilikte Beatrice'nin babasının ve onun ailesinin Sultan Selahaddin tarafından Tyros'a sürgün gönderilmesi ve Sultan'ın elli ikiden fazla şehir ve kaleyi fethetmesi de etkili olmuştur (Meyer, 2005: 167).

Beatrice'nin eşi Otto, özellikle Kudüs'te oldukça etkin bir Hristiyan tarikatı olan Hospitalier tarikatının bir mensubudur ve ayrıca 1208 yılındaki Akka Kuşatması'ndan sonra kendisine üzerinde haç bulunan bir pelerin de hediye edilmiştir (Der deutschen Liederdichter des 12- 14. Jahrhundert, 1852: 146). Beatrice ise Turbessel (Telbâşir) Kalesi'nin kuşatıldığı sırada Nureddin'e karşı savaşan ve bu uğurda bütün servetini harcayan, silah, askeri güç ve yiyecek temin eden şerefli ve kutsal bir kadın olarak görülmüştür (Köberlein, 2019: 12). IV. Haçlı Seferi (1200-1204) sonrasında elindeki toprakları yavaş yavaş kaybeden, eşi ve oğlu II. Otto ile birlikte Frank topraklarına taşınmayı planlayan Beatrice, bu sırada eşi ile birlikte Kudüs'te bulunan Alman Şövalye Tarikatı ve Johanniter tarikatı ile yakın ilişki kurmuştur.

2.5. Diğer Haçlı Seferleri'nde Soylu Kadınlar

V. Haçlı Seferinde (1217-1221) ağır bir yenilgi alan ve Müslümanlarla 8 yıllık bir barış antlaşması imzalayan Haçlılar, Mısır topraklarını terk ederken Beatrice söz konusu savaş esnasında Alman Şövalye tarikatına babası III. Joscelin'den kendisine geçen toprakları 7000 Mark gümüş ve 2000 Bizans parasına devretmiştir (Hubatsch, 1955: 183). 30 Mayıs 1220 tarihinde gerçekleşen bu alışverişi için gerekli miktarı Şövalye Tarikatı bir yıl önce Avusturya Dükü VII. Leopold'dan almıştır. Beatrice'nin topraklarını satma nedeni, ülkesinin bir kısmının Müslümanların elinde olması

olarak belirtilmiştir. Antakya ve Filistin arasındaki derebeylerinin Müslümanların saldırılarından dolayı yavaş yavaş geri çekilmesi ve onlarla uğraşmamak adına bir şövalye tarikatına topraklarını satması bahsedilen durumu daha iyi izah etmektedir. Beatrice ve eşinin söz konusu tarikatlarla yakın ilişkide buldukları Kissingen'deki Frauenrode'de bulunan kabirlerinin sol omuz kısmında Johanniter tarikatına özgü olan bir haçın bulunmasından ve kendilerine 1208 yılında tarikat mensuplarına verilen mühürlü bir fermanın hediye edilmesinden daha iyi anlaşılmaktadır (Romberg, Clasen, & Faber, 1846: 492).

V. Haçlı Seferinin başarısızlıkla sonuçlanması ve bu durumun Almanlara yeni sorumluluklar yüklemesi nedeniyle Kayser II. Friedrich (1215-1250), VI. Haçlı Seferi için 1227 yılında ordusunu göndermiş ve kendisi de bir yıl sonra orduya dâhil olmuştur (Süryani Mihail, 1944: 285). II. Friedrich, karısı *Jolande* sayesinde Doğu'daki Haçlıların da en yüksek hâkimi haline gelmiş, ancak karısının Konrad adı verilen erkek bir çocuk doğurduktan sonra ölmesi, onu kendi oğlunun vasisi durumuna düşürmüştür (Usta, 2016: 248). Alman kral söz konusu seferini bir antlaşma ile sonuçlandırmış ve Kudüs'ü anlaşma yolu ile ele geçirmesine rağmen ne Kudüs'te ne de Papa nezdinde beklediği itibarı bulamamıştır (İbnü'l-Esîr, 2016: 10/336) (Süryani Mihail, 1944: 286).

VII. Haçlı Seferinde de (1248-1250) eşi ile birlikte savaşa katılan bir kraliçe görülmektedir. Provence Dükü V. Raymond Berengar ile Beatrix von Savoyen'in kızı olarak dünyaya gelen *Margerete von Provence* (1221-1295), eşi IX. Louis ile birlikte söz konusu mücadelede yer almıştır. Margerete, 25 Nisan 1234 tarihinde sınırları evlilik yoluyla genişletme ve akrabalık bağı kurarak prensliklerin kontrolünü hâkimiyeti altına alma (Heiratspolitik) gereği IX. Louis (1226-1270) ile evlendirilmiştir. IX. Louis, 12 yaşında tahta geçmek zorunda kaldığından Fransa krallığını annesi Blanca von Kastilien'in (1188-1252) elinden aşamalı olarak devir almış ve tek başına kral olarak ilan edildiğinde bile devlet meselelerinde en önemli danışmanı annesi olmuştur. Nitekim IX. Louis Haçlı Seferlerine katıldığında Fransa krallığı annesi tarafından yönetilmiştir (Vones, 1996: 162). Bu durum, Haçlı Seferlerine katılmayarak geride kalan kadınların bir kısmının da devlet yöneterek Haçlı Seferlerine katkısı olduğu düşüncesini vermektedir. IX. Louis, 1245 yılında gerçekleşen Lion Konzili'nde ağır bir hastalığı yeni geçirmiş olmasına rağmen kutsal toprakları Müslümanların elinden geri almak üzere yemin etmiş ve uzunca zamandan beri Kudüs'e gitmek isteyen Fransız soylularının başında yer almıştır. Eşi Margerete ile birlikte 25 Ağustos 1248 yılında sadece bu yolculuk için inşa edilmiş olan Aigues-Mortes adlı bir gemi ile Eylül ayında Kıbrıs'ta olabilmek üzere yola çıkmıştır (Runciman, 2008: 3/220)(Vones, 1996: 167). IX. Louis, direk olarak Suriye ve Filistin'e saldırmak yerine Mısır sahillerine doğru yönelmiş ve Mısır'ın ele geçirilmesiyle Haçlı askerlerinin rahat bir nefes alacağını düşünmüştür. Ancak onun Mısır'a yönelmesi feci bir hata olarak görülmüştür, zira hem iklim hem de topoğrafik olarak Mısır, askerler için Suriye ve Filistin'e oranla öngörülemez bir bölgedir (Vones, 1996: 167). Dimyat bölgesinin kolay bir şekilde alınması başlangıçta Louis'i bile şaşırtmış, ancak bu kolay galibiyetin ardında Mısır ordusu

tarafından el-Mansura denilen yerde hazırlanan bir askeri taktik olduğunu anladığında her şey için çok geç kalmıştır. Müslüman askerler İskenderiye'den itibaren bir deniz ablukası hazırlamışlar ve burada kral ve maiyetindekiler yapılan çarpışmalar sonucunda esir edilmiş ve sonrasında da fidye karşılığında serbest bırakılmıştır (Cobb, 2018: 314-315). Ancak Luois her ne olursa olsun Kudüs'e ulaşma konusunda kararlı olduğundan Halep'teki Eyyubiler ile Mısır'ın hâkimi olan Memlûklüler arasındaki mücadeleden yararlanarak bazı aşiretlerle antlaşma yapmış, ancak annesinin vefatı üzere Paris'e dönmek zorunda kalmıştır.

Luois'in eşi Margerete ise lohusa döneminde olmasına rağmen 1250 yılında Fariskur Savaşı'ndan sonra yakalanan gemide ordunun geri kalanına komutanlık yapmış ve ayrıca fidye hadiselerinde de sorumluluk almıştır (Runciman, 2008: 3/232; Lamb, 2017: 425; Goff, 2000: 161). Ayrıca kraliçenin Müslümanlardan ne kadar korktuğu doğum esnasında yanında bulunan 80 yaşındaki şövalyeden herhangi bir tehlike olursa kendisini Sarazenlere teslim etmeden öldürmesini istemesinden anlaşılmaktadır (Lamb, 2017: 425). Nitekim yüzlerce yıl süren ve sürecek olan Haçlı Savaşları, hem kadınların hem de onların yetiştirdiği neslin zihinlerinde Müslümanlara karşı bir önyargı oluşturmuştur. Aynı durumun Müslüman kadınlar için de geçerli olduğu unutulmamalıdır. Zira Haçlı Seferleri sırasında yüzlerce Müslüman kadın esir edilmiş, öldürülmüş, tecavüze uğramış, memleketlerini terk etmek zorunda kalmış ya da yakınlarını kaybederek maddi-manevi sıkıntıya düşmüşlerdir.

SONUÇ

Haçlı Savaşları her ne kadar Avrupa'daki Hıristiyan halk arasında Müslümanlara karşı bir birliktelik ruhu oluştursa da Avrupa'daki toplumsal yapının büyük bir çöküntüye uğramasına neden olmuştur. Toplumun temel taşı olan aile, ailenin de ana gövdesi olan kadınlar söz konusu savaşlar sırasında psikolojik ve fiziksel baskı altında kalmışlardır. Bu dönemde kadınlar savaşa katılanlar ve arkada kalanlar olmak üzere iki kısma ayrılmış ve savaşa katılan kadınlar ise halktan olanlar ve asilzadeler olarak iki farklı grup halinde sınıflandırılmıştır.

Haçlı Seferleri, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, demografik ve ahlaki açıdan değişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kadınlar eşlerinin, kocalarının, babalarının ya da oğullarının ardından hem ailenin maddi yükünü üzerine almak hem de çocuklarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ancak söz konusu savaşların Müslümanlara karşı yapılması, kilisenin ve yerel idarecilerin bütün hatalarını örtbas etmesi için iyi bir fırsat olduğundan, halka hiç durmadan "Kutsal dava" ruhu empoze edilmeye çalışılmış ve kadınlardan da bu hususta fedakârlık beklenmiştir. Din adına yakınlarını savaşa uğurlayan kadınlar, zor durumda kaldıklarında ailelerini geçindirmek için dinin hoş görmediği davranışlarda bulunmuşlardır. Hayat kadınlığı ve hırsızlık, bahsedilen davranışların başında gelmektedir. Bu kadınların hamisi durumunda olan kilise, kadınlara herhangi bir yardımda bulunmadığı gibi bazı kadınların namusunu koruyamadıkları için suçlu görülmesine neden olmuştur.

Papalık kurumu toplumsal heyecanın kaybolmaması için kadınların I. Haçlı Seferine katılmasına müsaade etmiştir. Savaşa katılan alt tabakadan kadınlar, genellikle askere su verme, yaralarını tedavi etme, çamaşır ve yemek işlerini halletme ve hatta askerin cinsel isteklerini karşılama gibi görevlerde bulunmuşlardır. Bu kadınların durumu uzunca bir süre Haçlı askerlerinin gündemini meşgul etmiş ve kadınların savaş meydanında bulunması, askerin cesaretini kırdığı düşüncesi ile kadınlar savaş meydanından uzaklaştırılmıştır. Ancak bu yasak alt tabakadan kadınlar için geçerli olmuş ve diğer seferlere birçok asilzade kadın katılmıştır. Aslında savaşa katılan kraliçelerin ya da asilzade kadınların durumu diğer kadınlardan çok da farksız değildir. Genellikle ülkelerarası siyasi dengelerin kurbanı olmuşlardır. Kan bağı nedeniyle patrik ya da din adamları tarafından kandırılan Doğu Hristiyanlığındaki dul kadınlar veya prensesler kutsal dava uğruna küçük yaşta Batı Hristiyan erkekleri ile ya da tam tersi olacak şekilde evlendirilmişlerdir. Ayrıca bu kadınların beraberinde gelin olarak geldikleri krala yüklü miktarda hediyeler getirdiği de görülmektedir. Din adamları ise iki ülkenin akrabalık bağı ile birbirine bağlanmasıyla kendi statülerini artırmayı hedeflemişlerdir.

Bazı soylu kadınlar ise bilfiil savaş meydanında yer alarak bir Haçlı askeri kadar dindar ve savaşçı oldukları göstermek istemişlerdir. Örneğin Kudüs Kraliçesi Melisende söz konusu dönemde hem ülkesini yönetmiş hem de Müslümanlara karşı savaşmıştır. IX. Louis'in karısı Margerete von Provence ise eşi esir edildiğinde barış antlaşmalarında etkin bir rol oynayarak eşinin saliverilmesini sağlamıştır. Yönetici durumunda olan kadınların ise savaşlarda komutanlık yapmalarına rağmen genelde başarısız oldukları görülmektedir. Bu başarısızlıkta kilisenin ve asilzadelerin yönetici kadınları desteklemediği ve ilk fırsatta ayaklarını kaydırmaya çalışması önemli bir etkidir.

Haçlı Savaşları döneminde Hristiyan kadınların durumu, Avrupa'nın sosyal, demografik ve dini yapısını anlamada önemli bir unsurdur. Çıkar uğruna bir araya gelen Hristiyan krallar, prensler, dükler ve kontlar kendi yerlerini sağlamlaştırmak için kızlarını, kız kardeşlerini ve hatta dul annelerini dahi evlendirmişlerdir. Evlendirilen bu kadınların yaşları 8 ile 60 aralığında olmuştur. Savaş gerisinde kalan kadınların büyük bir kısmı ise maddi imkânsızlıklar ya da duygusal boşluk nedeniyle ahlaksızlığa sürüklenirken babası belli olmayan birçok çocuk ortaya çıkmıştır. Savaşa katılan kadınların bir kısmı da geride kalanlar gibi cinsel ihtiyacı karşılamak üzere savaş meydanında din adına görev yapmışlardır.

Genel olarak bakıldığında kadınların kendi dindaşları ve aileleri tarafından sahiplenilmedikleri, Ortaçağ düzeninin dönmesinde bir alet olarak kullanıldıkları, zayıf varlıklar olarak görüldüğünden bütün musibetlerin müsebbibi olarak görüldükleri, ancak buna rağmen en fazla fedakârlığın da yine onlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca isimleri aktarılan kadınların haricinde yüzlerce kadının haçlı savaşlarına katıldığı ve toplumun alt tabakasından olduğu için de ismen zikredilmeyerek sadece kadınlar şeklinde genelleştirildiği bilinmektedir.

Ancak bilinen bir gerçek vardır ki, o da Haçlı mücadeleleri sırasında yaşanan hadiseler, hem Hristiyan hem de Müslüman kadınlar açısından kapanmayacak ağır yaralara neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, Gregory (1950), *Abû'l-Farac Tarihi*, süry.ing. çev. Ernest A. Wallis Budge, türk.çev. Ömer Rıza Doğrul, Cilt II, Ankara: TTK Basımevi.
- Aguilers, Raimundus (2019), *Haçlılar Kudüs'te*, çev. Süleyman Genç, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Albert of Aachen (2007), *Historia Hierosolymitana. History of the Journey to Jerusalem*, trans. S.B Edgington, Oxford: Oxford Medieval Texts.
- Altan, Ebru (2013), "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1187), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, S.55, ss.1-30.
- Anna Kommena (1996), *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Anonim *Haçlı Tarihi* (2013), çev. Ergin Ayan, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Anonim *Süryani Kroniği* (2019), çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınları.
- Asbridge, Thomas (2014), *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul.
- Baudouin, Marshall W. - Setton, Kenneth M. (1969), *A History of the Crusades: The First Hundred Years*, I, London: The University of Wisconsin Press.
- Bechstein, Ludwig (1845), *Geschichte und Gedichte des minnesängers Otto von Botenlauben*, Georg Wigand's Verlag, Leipzig.
- Blythe, James M. (2001), "Women in the Military. Scholastic Arguments and Medieval Images of Female Warriors", *History of Political Thought* 22, Summer 2001, No:2, pp. 242-269.
- Brückner, Georg (1858), *Neue beiträge zur Geschichte deutschen Altertums*, I-II, Meiningen: Kommission bei Brückner&Renner.
- Carnotensis, Fulcherius (2009), *Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Classen, Albrecht (2008), *Sexuality in the Middle Ages and Early Modern Times*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Cobb, Paul M.(2018), *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul: Say Yayınları.
- Demirkent, Işın (1996), "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, ss.525-546.
- Der deutschen Liederdichter des 12- 14. Jahrhundert (1852), *Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften.
- Die Chronik des Ekkehard von Aura* (1893), çev. W. Pflüger, Leipzig.
- Durmaz, Sayime (2016), "Yüksek Ortaçağ Politik Ve Estetik Evreninde Mitik Bir İlahe Portresi: Akitanyalı Eleanor", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9, ss.701-714.
- Eder, Franz X. (2018), *Eros, Wollust, Sünde. Sexualität in Europa von der Antike bis in die Frühe Neuzeit*, Campus Verlag, Frankfurt am Main.
- El-Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed (2006), *Târîhu'l Azîmî (Azîmî Tarihi)*, çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ernoul *Kroniği-Haçlı Seferleri Tarihi* (2019), çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ersch, Johann Samuel & Gruber, Johann Gottfried (1869), *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Cilt: 89, Leipzig.

- Evans, Michael R. (2002), "Unfit to Bear Arms. The Gendering of Arms and Armour in Accounts of Womans of Crusade", (ed.) S. E. Lamber, *Gendering the Crusades*, New York, pp.45-58.
- Firth-Godbehere, Richard, "Women and Crusading: A Brief Examination", (https://www.academia.edu/4407207/Women_and_Crusading_A_Brief_Examination), (30.05.2019).
- Funck, Ferdinand von (1821), *Gemälde aus dem Zeitalter der Kreuzzüge*, Leipzig.
- Geldsetzer, Sabine (2001), "Frauen im Umfeld der Kreuzzüge des 12.Jahrhunderts", (ed.) Marita Krauss ve Holger Sonnabend, *Frauen und Migration*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, ss.37-75.
- Geldsetzer, Sabine (2003), *Frauen auf Kreuzzügen. 1096-1291*, Darmstadt.
- Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum* (1962), III, çev. Rosalind Hill, Oxford.
- Haas, Alois M. (1984), *Geistliches Mittelalter*, Universitaetsverlag, Freiburg.
- Hahn, J. C. (1859), *Über die Ursachen und Folgen der Kreuzzüge*, Greifswald.
- Heer, Friedrich (1993). *The Medieval World: Europe 1100-1350*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hodgson, Natasha R. (2007), *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Woodbridge/Rochester.
- Houben, Hubert (1997), *Roger II. von Sizilien. Herrscher zwischen Orient und Okzident*, Darmstadt: Primus Verlag.
- Hubatsch, W. (1955), "Der Deutsche Orden und die Reichslehnschaft über Cypern", *Philosophische Historische Klasse*, S. 8, ss.245-306.
- Ioannes Kinnamos'un *Historia'sı*-(1118-1176) (2001), yay. haz. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Itinerarium Peregrinorum et Gesta Ricardi* (1864), I, çev. W. Stubbs, London.
- İbn Munkız, Usame (2018), *Kitâbu'l i'tibâr (İbretler Kitabı)*, çev. Yusuf Ziya Cömert, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbnü'l Adîm, Kemâlüddîn (2014), *Zübdetü'l- Haleb min Târîhi- Haleb'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, Ankara.
- İbnü'l-Esîr (2016), *El-Kâmil fi't- Tarih*, IX, çev. Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özeydin, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- İstek, Gülşen (2019), "Almanca Eserlerde Çocuk Haçlılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12, S.65, ss.248-254.
- Jonathan, Phillips (2012), *Heiliger Krieg. Eine neue Geschichte der Kreuzzüge*, Bonn.
- Karakuş, Nadir (2018), "Haçlı Acımasızlığının Uç Örneği: Châtillonlu Renaud", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2/1 (Haziran 2018), ss.91-118.
- Khoniates, Niketas (1995), *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, terc. Fikret İşıltan, Ankara: TTK.
- Koepf, Johann (1843), *Palästina oder: topographische Darstellung des biblischen Schauplatzes*, Kempten.
- Köberlein, M., "Frauen im Umfeld der Kreuzzüge - Schwaches Geschlecht oder wichtige Unterstützung? Realität und Sicht des ZeitgenossInnen", (https://www.academia.edu/8095855/Frauen_im_Umfeld_der_Kreuzz%C3%BCge_-_Schwachtes_Geschlecht_oder_wichtige_Unterst%C3%BCtzung_Realit%C3%A4t_und_Sicht_der_ZeitgenossInnen), (09.05.2019).
- Kugler, Bernhard (2016). *Geschichte der Kreuzzüge*, Verone, Nikosia/Cyprus.
- Lamb, Harold (2017), *Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

- Lambert, Sarah (2002), "Crusading or Spinning", (ed.) Susan Edgington and Sarah Lambert, *Gendering the Crusades*, New York, pp.1-15.
- Lexikon, P. U. (1861), *Grafen von Henneberg*, XII, H.A. Pierer Buchhandlung, Altenburg.
- Luden, Heinrich (1834), *Geschichte des teutschen Volkes*, IX, Justus Pertes Verlag, Gotha.
- Maalouf, Amin (2019), *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul.
- Maier, Cristoph T. (2004), "The Roles of Women in the Crusade Movement", *A Survey, Journal of Medieval History*, S. 30/1, pp.61-82.
- Meyer, Hans Eberhard (2005), *Geschichte der Kreuzzüge*, 10.Lieferung, Stuttgart.
- Mitchell, Piers D. (2007), *Medicine in the Crusades. Warfare, Wounds and the Medieval Surgeon*, Cambridge.
- Nicholson, Helen (1997), "Women on the Third Crusade", *Journal of Medieval History*, S. 23/4, pp.335-349
- Nicolle, David (2014), *İkinci Haçlı Seferi 1148*, İstanbul.
- Pernoud, Regine (1995), *Frauen zur Zeit der Kreuzzüge*, Freiburg.
- Petermann, Heinrich (1861), *Beitraege zu der Geschichte der Kreuzzüge aus armenischen Quellen*, Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin.
- Phillips, Jonathan (2002), *The Crusade. 1095-119*, Harlow/New York.
- Romberg, Johannes Andreas & CLASEN, Lorenz, & FABER, Friedrich (1846), *Conversations-Lexicon Für Bildende Kunst*, III, Renger'sche Buchhandlung, Leipzig.
- Runciman, Steven (1958), *Geschichte der Kreuzzüge*, I-III, München.
- Runciman, Steven (2008), *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Ankara.
- Schlosser, Friedrich Cristoph (1821), *Weltgeschichte in zusammenhängender Erzählung*, III/I, Frankfurt am Main.
- Schuster, Moritz (1868), *Der deutsche Ritterorden bis zum Tode Hermanns von Salza*, Leipzig.
- Schymura, Y., "Für zwei Pfennige kam die Dirne ins Kämmerchen", (<https://www.zeit.de/wissen/geschichte/2013-11/prostitution-geschichte>), (16.04.2019).
- Sporschil, Johann (1843), *Geschichte des Entstehens, des Wachstums und der Größe der österreichischen Monarchie*, I, Leipzig.
- Süryani Patrik Mihail (1944), *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: TTK tek nüsha basımı.
- Şeşen, R. (2018), *Selâhaddin Eyyubi ve Dönemi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Trube-Becker, Elisabeth, "Regine Pernoud: Frauen zur Zeit der Kreuzzüge", *Deutsche Arzteblatt*, S. 91, s.15
- Urfalı Mateos (2019), *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.Hrant D. Andreasyan, Ankara.
- Usta, Aydın (2016), *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayıncılık.
- I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi* (2005), çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları.
- Vones, Ludwig (1996), "Ludwig IX. 1226-1270", (ed.) Joachim Ehlers, *Die französischen Könige des Mittelalters: von Odo bis Karl VIII. : 888-1498*, C.H.Beck, München, ss.176-193.
- Wilcke, Ferdinand (1860), *Geschichte des ordens der Tempelherren*, I, G.Schwetschke'scher Verlag, Halle.
- Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği. Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar* (2016), haz. Ergin Ayan, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği. Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)* (2018), haz. Ergin Ayan, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Zeyl-i Târîhu Wilyem Sûrî (1995), çev. Süheyl Zekkâr, el Mevsuatü'l-Şamiye Fi't-Tarih-i Hurub's-Salibiyye, Cilt: 8, Dimaşk: Darü'l-fikr.